

6. Ліпич Л. Підходи до визначення поняття стратегія / Л. Ліпич, Н. Грицюк // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 8. – С. 131–134.

7. Шершньова З. Стратегічне управління : [навч. посіб.] / З. Шершньова, С. Оборська. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.

8. Гордієнко П. Стратегічний аналіз / П. Гордієнко, Л. Дідковська, Н. Яшкіна. – К. : Алерта, 2011. – 520 с.

9. Інноваційний розвиток підприємства : [навч. посіб.] / За ред. П. Микитюка. – Тернопіль : ПП «Принтер Інформ», 2015. – 224 с.

10. Рогоза М. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств : моделі та механізми : [монографія] / М. Рогоза, К. Вергал. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.

11. Концепція інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу : рукопис. – К. : Лабораторія педагогічних інновацій Інституту педагогіки НАПН України. – 36 с.

12. Кириленко С. Інноваційні виміри розвитку загальноосвітнього навчального закладу / С. Кири-

ленко // Нова педагогічна думка. – 2017. – № 1(89). – С. 15–19.

13. Шафієва Л. Особливості формування стратегії інноваційного розвитку підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища / Л. Шафієва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 13. – С. 123–126.

14. Янковський К. Організація інвестиційної й інноваційної діяльності / К. Янковський, І. Мухарь. – СПб. : Літер, 2001. – 488 с.

15. Инновационный менеджмент / [под ред. П. Завлина, А. Казанцева, Л. Миндели]. – СПб. : Наука, 2005. – 281 с.

16. Ковтун О. Інноваційні стратегії підприємств : теоретико-методологічні засади / О. Ковтун // Економіка України. – 2013. – № 4 (617). – С. 44–56.

17. Коновальчук І. Теоретичні та технологічні засади реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук; спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / І. Коновальчук. – Житомир, 2015. – 437 с.

УДК 37(477)(092)

ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ НИКИФОРА ЯКОВИЧА ГРИГОРІЙВА

Моргай Л.А., аспірант
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті охарактеризовано внесок педагога та громадського діяча Н. Григорієва у процес українізації освітнього процесу у період визвольних змагань 1917–1921 рр. Проаналізовано його внесок у запровадження навчання українською мовою та викладання українознавчих предметів (української літератури, мови, історії, географії) у школі.

Ключові слова: *Н.Я. Григорієв, українізація освіти, міністр освіти УНР, освітній процес, викладання української мови.*

В статье охарактеризованы вклад педагога и общественного деятеля Н. Григорьева в процесс украинизации образовательного процесса в период освободительного движения 1917–1921 гг. Проанализирован его вклад в введение обучения на украинском языке и преподавания украиноведческих предметов (украинской литературы, языка, истории, географии) в школе.

Ключевые слова: *Н.Я. Григорьев, украинизация образования, министр образования УНР, образовательный процесс, преподавание украинского языка.*

Morhai L.A. THE QUESTION OF THE TEACHING OF UKRAINIAN LANGUAGE IN CREATIVE HERITAGE NIKIFOR YAKOVYCH GRIGORIYA

The article describes the contribution of the teacher and public figure N. Grigoriev in the process of Ukrainianization of the educational process during the period of the liberation struggles of 1917–1921. His contribution to the introduction of teaching in the Ukrainian language and the teaching of Ukrainian studies subjects (Ukrainian literature, language, history, geography) at the school is analyzed.

Key words: *N.Y. Grigoryev, Ukrainization of Education, Minister of Education of the UPR, educational process, teaching of the Ukrainian language.*

Постановка проблеми. Никифор Якович Григорієв (псевдонім Г. Наш, Григорієв-Наш, Григорій Наш) – видатний педагог, історик і громадський діяч України. Наро-

дився 9 лютого 1883 р. у с. Бурти Черкаського повіту на Київщині [10, с. 252]. На початку століття працював учителем історії, розробляв нові підходи до вивчення ві-

тчизняної історії у початковій школі. У роки визвольних змагань українського народу – член Центральної Ради, міністр освіти в уряді Української Народної Республіки [6, с. 436].

Постановка завдання. Мета статті – вивчення вкладу Н. Григорієва в українізацію освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна діяльність Никифора Яковича розпочалася у 1905 році у м. Сквирі Київської губернії. Окрилений бажанням зробити якнайбільше для освіти народу, Н. Григорієв наполегливо взявся за перебування шкільного життя. Невдовзі був переведений у Бердичівську початкову школу, на посаду вчителя російської літератури [10, с. 253].

Разом із рішучим поворотом учительства до проблем демократизації суспільства виявився його інтерес до національного навчання. В офіційних дебатах на курсах, які працювали влітку 1906 року у Києві, говорилося про викладання у школі української мови та історії. Офіційні резолюції про введення цих предметів пройшли серед учительства без суперечок. Навіть було створено комісію для переходу до здійснення навчання у початкових школах українською мовою, до якої запросили Б. Грінченка. Привізши з Києва на 100 крб. книжок, Н. Григорієв відкриває у своїй 4-кімнатній квартирі у Літині читальню, яка стала місцем зустрічей учителів міста. Якщо раніше любов до України обмежувалась у нього симпатіями до української старовини, то тепер він по-справжньому починає цікавитись народом, до якого належав, вивчати його історичну долю [10, с. 253].

Саме вивчення української мови педагог вважав головним аспектом для розвитку сильної, незалежної, незламної нації. У своїй статті «Логічний висновок», яка вийшла друком у журналі «Світло» (1911) Н. Григорієв наголошував: «...лише при навчанні рідною мовою «зникне рецидив безграмотності, поширяться потрібні знання, процвіте культура, а промисловість і торгівля розвіяють пишним цвітом, збагачуючи народ і державу, роблячи її дужою» [7, с. 65].

У 1907 р. Никифора Григорієва переводять у двокласну школу м. Кам'янця-Подільського. Саме у той час активно популяризується українська мова [10, с. 253]. Цей період у діяльності Н. Григорієва характеризується ще як становлення педагога-методиста. Працюючи більше ніж 10 років у Кам'янці, педагог досить добре знав усі недоліки системи народної освіти. Н. Григорієва часто запрошували як екзаменатора саме до сільських шкіл, де становище

освіти було набагато гіршим ніж у міських школах. Педагог зауважував: «Становище народної школи у нас на Україні настільки ненормальне, що на самого тільки вчителя, який має правдивий погляд на завдання школи й ставить до неї певні вимоги, все це кидає просто у розпач. Крім усіх болячок російської школи взагалі, українська школа має ще свої власні, такі, що всю справу освіти навіть у межах своєї програми зводять на нуль. Болячки ці наскільки пекучі, шкідливі, що всяка людина, не засліплена порожнечею до освіти взагалі їх не бачить і не відчуває» [8, с. 68].

Досить часто Н. Григорієв відвідував всеукраїнські вчительські курси, де обмінювався думками з колегами. Питанням українізації народної школи займалися у таких містах, як: Київ, Олександрія (на Херсонщині), Житомир, Полтава, Харків, Катеринослав. Навіть у Петербурзі й Москві, куди українські учителі попали випадково і не у великій кількості. У публікації «Світло» 1911 р. Н. Григорієв описує педагогічні курси, на яких він побував, починаючи з 1904 року. Педагог згадує: «...на Київських педагогічних курсах учителі рішуче вимагали від лектора висловити свої думки й погляди на українську мову у школі, прохали прочитати їм історію України та історію української літератури, також прохали впорядкувати виставку українських книжок та підручників» [8, с. 69].

У публікації «Світло» 1912 р. Н. Григорієв характеризує тих учителів, з якими йому довелося зустрічатись та ділитись учительством на наступні категорії: 1) звичайних учителів; 2) ретельних учителів; 3) чиновників; 4) хазяїв; 5) волоцюг; 6) «печериць». Критерії віднесення вчителя до тієї чи іншої категорії надзвичайно цікаві, тому вважаємо за доцільне навести розлогі цитати з праці Н. Григорієва.

До «звичайних» учителів Н. Григорієв відносить тих, хто «...живе самотійно, ні з ким знайомства не веде, знає тільки свою школу. «По совісті» проходить програму, але за межі її не виходить. Нових методів, способів навчання не знає, бо взагалі не педагогічною, ні якою іншою літературою не цікавиться. Хіба що жінка «Ниву» або «Родину» передплачує. У селі живе, а села не знає. Часом лиш у свята заїде до батюшки чи до писаря «посидить». Це звичайно тиха, спокійна людина, яка більше всього боїться інспекторської ревізії та попівського доноску. Ніщо, крім школи з офіційного боку та «жалування», її не цікавить. Такий тип, можна сказати, переважає» [2, с. 46].

Повною протилежністю «звичайним» учителям є «ретельні» учителі: «Такий тип

учительства пішов працювати на село заради просвітницької діяльності. Золотою серединою між «звичайним» та «ретельним» є тип «совісного». У нього добре проходить програма. Не напихає він дитячі голови зайвим баластом, але що потрібне й корисне, – то добре діти знають. Мають розумний, а не забитий вигляд. Всякими хитрощами «совісний» учитель навчить дітей і українському читанню, хоч би й як інспектор пильнував. Робиться це законним шляхом. Наприклад, на уроках церковно-слов'янської мови читаються євангелія з українським перекладом; на уроках співу навчаються українські пісні по фонетичному правопису. При бібліотеці у нього є «Розмови Чикаленка», це єдина книга з українських, яка «допущена» у бібліотеки шкіл. Такий тип для української школи є у наші часи, здається самий корисний. Бо це, звичайно, людина тактична й спокійна» [2, с. 46, 47].

Характеристика «учителя-чиновника» не настільки розлога як попередніх типів учителів, але з неї чітко зрозуміло, яких учителів автор відносить до цієї категорії: «...тип учителя-чиновника досить відомий і, на жаль, досить поширений. Це «всякі» виключені за ліноість семинаристи, гімназисти. Вони носять завжди «гудзики», грають у карти з попами, мріють переїхати на службу. Іспити у них проходять з «фокусами» і часто зі «скандалами» [2, с. 47].

За словами педагога, «учитель-хазяїн», ще з молодих літ доглядав за чудовим фруктовим садом, пасікою, маленькою оранжереєю й парниками. Школярі йому копають грядки на городі, висаджують дерева, збирають городину, а по закінченню праці, «на хазяйство» учитель дає учням всякого насіння, різного роду щепів, корінців. Тут хазяйство не шкодить науці, а йде поруч з нею і допомагає їй [2, с. 47].

У свою чергу категорію «вчителів-волоцюгів» Н. Григорієв ділить на кілька підкатегорій: є тимчасові і вічні. До тимчасових належать семинаристи, що мандрують з школи до школи, вишукують собі заможненьку панянку. Всі вони дивляться на своє учительство, як на кару Божу і учительське становище вважають нижче своєї гідності, кепкують з нього і вихваляються, що «скоро» кинуть учительську посаду. Користі з них нема, а шкода велика. Роботу свою вони ведуть так погано, що навіть невибаглива інспекція мусить ганяти їх з одного місця на друге, аби не зіпсувати репутації школи. До вічних волоцюг належать ті, що по своїй натурі не мають сили сидіти довго на одному місці» [2, с. 48].

Закінчуючи спогади про різні типи учителів, Никифір Григорієв згадав ще одну кате-

горію – так званих «печериць»: «...це дідки, які ще «за царя Темка, як була земля тонка» осіли на учительській посаді і вважають, що за давністю літ мають законне право нічого не робити, а лиш справно одержувати жалування. Таке то є тепер учительство. Є добрих і лихих чимало. До того слід не забувати, що умови життя часто й гарних людей зводять на нівець. Життя у глухій кутку без доброго товариства пахає до першої ліпшої людини, яка не полінується промовити до учителя слово, і часто учителі мимохідь піддаються тим «друзям», яким посилає їх доля у цих закутках» [2, с. 50].

Стосовно курсів на Полтавщині, то учителі будучи там, вимагали певно поставитись до питання про українську національну школу, «...учителі висловили бажання послухати лекції Василенка по історії України». На Катеринославських курсах учителі поставили ті самі вимоги й зустріли щирий відгук у лектора методики російської мови – Дем'яновського, що переказував слухачам думки про рідну мову кращих російських педагогів і підкреслював свою цілковиту з ним згоду. Лекції професора Яворницького викликали справжній ентузіазм, було упорядковану невеличку виставку українських книжок» [8, с. 69].

Не обійшлися поза увагою Харківські курси, на яких був присутній Н. Григорієв. Про курси педагог згадає: «...у Харкові педагогічні курси були влаштовані губернським земством для учителів початкових шкіл Харківщини. Склад учительства по земських повітових школах Харківщини досить різноманітний по своїй освіті, але вже той факт, що половина їх не має педагогічної освіти, безперечно вимагає від земства якихось заходів, щоб поставити освіту учительства на певний рівень і ставити йому певні, однакові вимоги» [8, с. 71].

Також у цей період відбулися резолюції загально-земельного з'їзду про потребу заведення навчання по українських школах рідною мовою. Склад з'їзду у більшості був консервативним. І саме цей факт більше вразив ворогів українства. У своїй праці «З бігучого життя», яка була опублікована у журналі «Світло» Н. Григорієв описує: «...Резолюцію про навчання українською мовою ухвалила не купа, а весь з'їзд проти невеликої «купки» ворогів усякої освіти [8, с. 69]. На даному з'їзді був і представник від міністерства освіти, але не протестував проти даної резолюції.

Вагомого суспільного значення будівництва надав вихованню не лише громадянина, а й високоморальної особистості. Початок ХХ століття характеризувався невистачанням літератури українською мо-

вою, а книги російською мовою не були доступні для українського народу. Тому, у 1909 році Н. Григорієв пише свою працю «Мораль» [4, с. 71]. Праця вийшла друком у 1911 р. – це була перша літературна праця Н. Григорієва. У ній автор намагався з'ясувати сторони людської моралі. Праця була написана у доступному українському стилі і стала введенням, початковим курсом у науку про походження та соціальне життя людини [1]. «Мораль» була першою книгою, що написана зрозумілою українською мовою.

У 1915 р. виходить наступна праця Н. Григорієва «Історія українського народу» [5], котра була присвячена історичним подіям минулого. Книга була написана народною мовою, доступною, цікавою. Педагог читав лекції з педагогіки та методики викладання української мови на курсах для вчителів, таку систему свого викладання він виклав у своїй праці «Методика навчання рідної мови» (хоча праці у доступі поки що нема) [9, с. 59].

У 1917-1919 роках український народ пережив кілька змін влади, проте, за роки існування Української держави було сформовано українську національну шкільну політику, вибудовувались перші кроки національної системи й виховання [1].

У багатьох своїх роботах Н. Григорієв приділив значну увагу питанню збереження самобутності української мови, необхідності її удосконалення, запровадження її у школах та видання підручників українською мовою. У своїй статті «Деякі загадки екзаменатора», яка була опублікована у журналі «Світло» 1912 р., педагог висвітлював становище української мови у школі та на Україні. У праці «Українська мова у школі на Україні» педагог висвітлює свої згадки про іспити, які він приймав у різних школах на Україні. Н. Григорієв зазначає, що найбільше українську мову вживають саме пан-отці. Йому не раз доводилося вислуховувати перекази Закону Божого чистою українською мовою саме від пан-отців. Це пояснювалося, по-перше, тим, що пан-отці не так боялися циркулярів, а, по-друге, вони були ближче до практичного життя, глибше розуміли значення науки рідною мовою.

Педагог згадує про своє враження про пан-отця, який прийшов на іспит в одну зі шкіл: «...Прийшов на іспит при всіх «регаліях», намастивши голову оливою і у новій рясі, яку, мовляв учитель, надівав лиш в особливий свято. До мене ставився з пошаною, як до всякого «начальства», на все питав мого дозволу. Перед тим ще мені вчитель сказав, що він є головою «укра-

їнського народу». Після іспиту цей чоловік обурливо глянув на мене задаючи запитання, що я, коли діти не розуміють моєї російської мови, не ставлю їм того самого питання українською мовою, а питаю про щось інше знову таки по руськи. «Ви не думайте, що ви в «Расей», де всякий знає руську мову, не думайте, що ви у городі, де змалку до того привчають»? казав він. – «А ну, поїдьте у Великоросію та запитайте там дітей по нашому, чи розуміють вас? А чому ж то ви думаєте, що наші діти повинні руську мову розуміти? Правда, наші діти вчать по руському, але візьміть но ви руську дитину, тай почніть її ламати, а не вчити, на українську мову, як у нас ламають на руську, тай побачте тоді, що буде... Воно ще своєї мови не розуміє гарзд, жодного слова не второпа, а тут ще й про якесь «иносказаніє» товчуть. Та тут, що не слово, то Господь його знає. І замість патріотичного почуття прокидається у дитини злість на той вірш, якого вона ніяк не зрозуміє, а її примушують таки вивчити його на пам'ять. Хочете розвинути патріотичне почуття, то візьміть „Тараса Бульбу”. Та з одних гоголевих «Вечорів на хуторі» можна скласти цілу хрестоматію для народних шкіл на Україні, вже будьте певні, що то хрестоматія зацікавить наших дітей і заохотить їх до науки, бо там буде багато відомого, милого, зрозумілого» [2, с. 59].

Досить добре Н. Григорієв характеризує у своїй статті «Ідім хоч манівцями» таку проблему, як забезпеченість шкіл українською літературою. Він наголошує на тому, що поки у нас немає рідної школи, українські діти мусять учитися у російських школах по російських книжках: «...наші школярі у більшості не бачать української книжки, а разом з тим і не читають ніде нічого про Україну, її життя, не знають хто вони, й де вони, і виростають якимись безбатченками» [3, с. 59]. Педагог наголошував, що всі ці неточності можна запобігти, але потрібно як слід поставитися до книжок, що дозволені у шкільні бібліотеки Міністерства Народної Освіти. Про наявність бібліотек Н. Григорієв згадує: «...до шкільних бібліотек треба вибирати такі російські книжки, в яких так чи інакше зачіпається життя українського люду, треба, щоб складаючи шкільну бібліотеку, вчитель не брав аби які російські книжки. Тоді, безумовно, школяр, перечитавши такі книжки, не заблудиться на національним роздоріжжі, принаймні хоч трохи знатиме Україну і не вважатиме її за щось «заграничне» або фантастичне, що існує в уяві людей, як гарна казка. Така бібліотека зробить свій вплив на школяра, призвичаїть його дивитися на Україну не тільки

як на щось реальне, а навіть і рідне, примусить його вважати себе не безбатченком, безнаціональною істотою, а членом певної національної громади» [3, с. 59].

Педагог зазначав, що завдання таких бібліотек набирає ще більшого значення, коли взяти до уваги, що вчителів досить багато, і дуже часто вони міняються. На даний час свідомий українець, завтра лиш «прихильник», позавтра – байдужий, а там далі і ворог українства. А шкільна бібліотека лишається назавжди при школі, а повикидати небажані книжки ворогові українства не так то й легко, бо то книжки, дозволені міністерством, і бібліотека завше робитиме своє діло – національного усвідомлення дітей.

Н. Григорієв зауважував, що «...розглядає книжки і робить «допущені» особливий Комітет при Міністерстві Освіти. Тепер учитель, складаючи бібліотеку, звичайно бере книжки на здогад, часом й хоче покласти яку-небудь на українські теми, та не знає, чи дозволена й де повідомлялось про дозвіл, а без таких відомостей інспекція не пускає книжок у бібліотеку. Коли ж буде складено даний список і поширено між учителями, то кожен учитель матиме спромогу впорядкувати таку бібліотеку. Для початку додаю при цім список таких книжок і прохаю товаришів-учителів, хто знає ще «дозволені» книжки на українські теми повідомити про це редакцію, щоб вона мала змогу цей список поширювати й надалі» [3, с. 60].

У січні 1918 р. Н. Григорієв був призначений міністром освіти УНР у кабінеті голови Ради народних міністрів УНР В. Голубовича. Будучи міністром освіти, Н. Григорієв запроваджує обов'язкове викладання у школах українською мовою.

Під час перебування на посаді міністра 1 серпня 1919 року була видана міністром постанову про відкриття нових змішаних вищих початкових шкіл у 39 пунктах України. Згодом, 19 серпня 1919 р. був виданий документ «Школа на Україні», який передбачав, що у кожній школі України має бути ведення предметів українською мовою [1].

У листопаді 1920 р. після падіння УНР Н. Григорієв був змушений емігрувати до Польщі. У 1921 р., переїхавши з родиною до Чехословаччини, за ініціативи педаго-

га створюється ряд навчальних закладів, де мовою для викладання стає українська. За кордоном Н. Григорієв стає професором Празького університету та очолює партію Українських соціалістів-революціонерів. За ініціативи педагога було створено низку вищих навчальних закладів, головним центром якого став Український громадський комітет, де Н. Григорієв був затятим «носієм» української, мови, звичаїв, традицій [1].

Навіть будучи далеко за кордоном, педагог у своїх спогадах згадує: «Коли сьогодні в УСРР 22 000 українських шкіл там, де революції не було жодної – це прибуток; коли Волинь починає розшолопувати, що вона не «русская земля» – це прибуток; коли Карпатщина здобуває хоч і помалу українські школи – це теж прибуток» [1].

Висновки. Таким чином, діяльність Н. Григорієва на посаді міністра освіти УНР була спрямована насамперед на створення національної системи народної освіти, яка б могла виховати нове покоління свідомих громадян України. Проте, через перманентну політичну і соціально-економічну кризу більшість проектів не вдалося реалізувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Т. Невтомний народник Ничипір Якович Григорієв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kraeznavstvo.at.ua/news/2009-08-27-20>.
2. Гр. Наш. Деякі згадки екзаменатора / Наш Гр. // Світло. – 1912. – Ч. 9. – С. 46–60.
3. Гр. Наш. Ідм хоч манівцями / Наш Гр. // Світло. – 1911. – Ч. 5. – С. 59–64.
4. Григорієв Н. Мораль. (Природа, зміст, історія та норми її) / Н. Григорієв – СПб, 1912. – 191 с.
5. Григорій Наш. Історія українського народу / Наш Григорій. – К. : Богдана, 1993. – 248 с.
6. Енциклопедія Українознавства. – Том 2 – Львів, 1993. – С. 436.
7. Педагог. Логічний висновок // Світло. – 1911. – Ч. 2. – С. 64 – 66.
8. Педагог. Наші справи // Світло. – 1911. – Ч. 1. – С. 67 – 71.
9. Сухобокова О.О. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н.Я. Григорієва (1883 – 1953 рр.) : дис. ... докт. наук / О.О. Сухобокова.
10. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : [навч. посібник] / За ред. О.В. Сухомлинської. – Кн. 2. – К. : Либідь, 2005. – С. 252 – 256.